

Ortadoğu ve Bazı Afrika Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Politik Risk Etkisi ve Terörizm Franchising

Murat KOÇ*
Linda ÖZTÜRK**

ÖZET

Politik çevreyi oluşturan unsurların yarattığı politik risk kavramı ve bileşenlerinden Global Terörizmin açıklanmaya çalışıldığı bu çalışmada; Ortadoğu ve bazı Afrika ülkelerinde yer alan, El-Kaide Terör Örgütü ve bu örgütün şubelerini aktifleştirmesi ve bölgede güç kazanmasının politik risk bakımından anlamı ele alınmıştır. Ayrıca, El-Kaide şubelerinin yer aldığı bölgelerin son on yılı kapsayan verilerden faydalanılarak Doğrudan Yabancı Yatırım girişleri ve terörizm arasındaki negatif ilişki ve Global Terörizmin yeni boyutu anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Doğrudan Yabancı Yatırım, Politik Risk, Terörizm Franchising, El-Kaide.*

Effects of Political Risk and Terrorism Franchising on Foreign Investment in the Middle East and some African Countries

ABSTRACT

This study endeavours to explain aspects of the political environment and elements in the concept of political risk posed by global terrorism. The study discusses in terms of political risk Al-Qaeda Terrorist Organizations located in the Middle East and some African Countries, the capitalization of its branches and how it gained strength in the region. Also, a negative relationship between Foreign Direct Investment inflows and terrorism is explained in Global Terrorism within a new dimension, benefiting from data covering the last decade of the region in which Al-Qaeda branches are located.

Keywords: *Foreign Direct Investment, Politic Risk, Terrorism Franchising, Al-Qaeda.*

1.GİRİŞ

Bu makalede ilk olarak, işletmeleri yakından ilgilendiren politik çevre ve politik risk tanımlarına yer verilmiş ve bu unsurların genel çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır. Ardından, Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) politik risk etmenlerine karşı duyarlılığı ve dereceleri gerçekleştirilen çalışmalardan faydalanılarak ortaya konmuştur. Bugünün dünyasında politik risk etmenleri arasında, hızla en büyük paya sahip olmaya başlayan terör tehdidi ve bu tehdidin yoğun olarak yaşandığı Afrika ve Ortadoğu Bölgesi'nde artan şekilde söz sahibi olmaya başlayan El-Kaide terör örgütü, ideolojisi, amacı ve bölgede yer alan şubeleri yeni bir global terörizm argümanı olarak "Terörizm Franchising" bağlamında anlatılmaya çalışılmıştır. Son olarak; El-Kaide ve şubelerinin,

*Çağ University, Faculty of Law / Faculty of Economics and Administrative Sciences E-mail: muratkoc@cag.edu.tr

** Çağ University, MBA, E-mail: lindaage81@hotmail.com

bazı Afrika ve Ortadoğu ülkelerine yapılan yatırımları ne derecede etkilediği son on yıllık veriler baz alınarak tablo yardımıyla açıklanmaya çalışılarak, politik risk değerlendirmesinde yeni bir bakış açısı ortaya koyulması hedeflenmiştir.

2.POLİTİK ÇEVRE

Her türlü politik süreci kapsayan ve ideolojik iklimin iş yaşamına yansımaları olarak değerlendirilen politik çevre; işletmenin faaliyette bulunduğu ülkede, mevcut olan merkezi ve yerel resmi makamların ve buna bağlı kuruluşların siyasi otoritelerini geçerli kıldıkları ortamdır.¹Devlet rejimleri, iktidar-muhalefet ilişkileri, düzen, güç dengeleri, politik istikrar veya istikrarsızlık, diplomasi, hak arama yöntemleri, devletin çeşitli organlarının ekonomiye müdahale şekli ve eğilimi gibi birçok faktörden oluşmaktadır². Dolayısıyla, politik ortam işletmelerin yaşam alanlarını tehdit eden risklerle ve bir takım fırsatlarla örgütlenmiştir. Dış pazarlarda faaliyet gösteren ve faaliyet göstermek isteyen işletmelerin; yalnızca fırsatları görerek, ülkelerin piyasa değerini risklerden bağımsız değerlendirmeleri mümkün görünmemektedir. Piyasa değerine günümüz dünyasında; pazar payı, gelişme potansiyeli, ülke algılaması, risk dereceleri gibi etmenlerin etki ettiği göz önünde bulundurulduğunda; sınırların ötesinde yatırım kararı almada yatırım ortamının riskliliğini belirlemenin dışsal etkilerden bağımsız olarak düşünmenin imkânsızlığı ortadadır. Nitekim “yatırımcılar için, uluslararası yatırım sürecindeki ilk adım, yatırım yapılması planlanan ülkenin ekonomik, politik riskler ve iş risklerinin belirlenmesidir”.³

3.POLİTİK RISK

Olumsuz bir sonucun var olma olasılığı olan risk; bu olumsuzluğun ortaya çıkışı, zamanlaması ve büyüklüğü ile ilgili kesinsizliktir.⁴ Risk, işletmelerin amaçlarına ulaşmalarında birtakım kaymalara neden olan ve işletmenin mevcut varlıkları ile gelecekteki büyüme fırsatlarını tehdit ve tahdit eden, bir olay veya olaylar dizisinin oluşturduğu muhtemel kayıplardır.⁵ Politik risk ise, bir takım beklenmedik siyasi kararların yatırım ve karlılık kaybına neden olması ihtimalidir. Bir başka deyişle planlanan karla gerçekleşmesi muhtemel kar arasındaki farkı oluşturan dışsal etkinin gerçekleşme olasılığıdır. Söz konusu dışsal etki, ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik konjonktürü ile yakından ilgilidir. İstikrarsızlık, ayaklanma, asayiş bozukluğu, sık sık tekrarlanan hükümet değişiklikleri, etnisiteye ve radikalizme bağlı terörizm olgusu ve

¹ Kenan AYDIN, “Uluslararası Pazarlama Açısından Politik Risk ve Yönetimi”, Sanayi Odası Yayın Organı, Ankara, 2013 Mayıs / Haziran, s. 26.

² Sema YİĞİT; Alperen. M. YİĞİT, “Stratejik Yönetimde Dış Çevre Analizi: Kobi’ler ve Büyük İşletmeler Arasında Bir Karşılaştırma”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 38, Haziran-Aralık 2011 ss. 119-136.

³ Witold J. HENISZ; Bennet A. ZELNER, “The Strategic Organization Of Political Risks And Opportunities”, *Strategic Organization*, 2003, 1(4), ss. 451-460.

⁴ Cavit Işık YAVUZ, “Risk-Risk Değerlendirmesi ve Risk Algılama”, Hacettepe Üniversitesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Meslek Hastalıkları Uygulama ve Araştırma Merkezi, *Hisam Hekim Modüler Eğitim Programı İş Sağlığı ve Güvenliğinde Güncel/Özel Konular*, 2006, Modül 6.

⁵ Sheila JASANOFF, “The Political Science of Risk Perception”, *Reliability Engineering and System Safety*, 59, 1998, pp. 91-99. AYDIN, a.g.m., s. 29.

diğer bileşenler politik riski besleyen olgular olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶ Dünya üzerinde bulunan 208 ülkenin birbirlerinden farklı özelliklere sahip olması ve ayrıca ülke içinde de çeşitli ayrışmaları taşıyor olması; bu ülkelere yatırım yapacak ülke ve girişimciler bakımından sosyal, siyasal ve ekonomik olgular gibi, politik riskin de etki derecesini değiştirmektedir.

3.1. Politik Risk Türleri

Politik risk sınıflandırması yaparak bunları türlere ayırmak vepolitik risklerin yeni ve farklı formları karşısında onları tanımlamak, riski algılamaktaki en önemli ve zor bölümü oluşturmaktadır.⁷ Aslında bu risk çeşidi farklı katmanların oluşturduğu bir sarmal olarak değerlendirilebilir. Politik risk türleri; transfer riski, operasyonel risk ve mülkiyet kontrolü riski⁸ olarak üçe ayrılabilceği gibi; 2013 Dünya Yatırım ve Politik Risk Raporu'nda yer alan politik risk türleri ve bu türlerin iç içe girmiş sonuçları olarak da sınıflandırılabilir. Bu politik risk türlerini, Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) yapan firmaların, riski algılama düzeylerine ve yatırımlar üzerinde tehdit yaratma olasılıklarına göre sıralamak mümkündür. Bu son yaklaşıma göre politik riskleri tanımlayabiliriz:

3.2. Politik Riskin Bileşenleri

- **Düzende olumsuz değişiklikler:** Mevcut siyasal düzenin bir önceki ve mevcut duruma nazaran negatif yönde dezorganize edilmesi,
- **Sözleşme ihlali ya da feshi:** Sözleşme hükümlerinden birine veya birkaçına taraflardan biri veya birkaçı tarafından uyulmaması veya fesih müeyyidesinin uygulanması,
- **Transfer ve konvertibilite kısıtlamaları:** Para aktarımı ve paranın serbestçe dövize çevrilebilirliğinin kısıtlanması,
- **Sivil rahatsızlık:** Toplumda yer alan kişi veya grupların, ekonomik, sosyal veya siyasal hayata ilişkin duyduğu huzursuzluk,
- **Mali yükümlülük sorumluluğunun yoksunluğu:** Borçların ifasının ve vergi ödevinin yerine getirilmemesi, sözleşmelere aykırılıklar,
- **Kamulaştırma:** Menkul ya da gayrimenkulün devlet mülkiyetine geçmesi,
- **Terörizm:** Siyasal, dinsel yahut ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla her türlü baskı ve şiddetin kullanımı,

⁶ Ortwin RENN vd, "The Social Amplification of Risk: Theoretical Foundations and Empirical Applications", *Journal of Social Issues*, 1992, 48(4), pp. 137-160. Dilber ULAŞ, "AB'ye Yönelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çokuluslu İşletmelerin Üretim Yeri Seçim Kararları", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2008, 8 (2), Bahar, s. 82.

⁷ Steve CULP, "Political Risk Can't Be Avoided, But It Can Be Managed", 2012, <http://www.forbes.com/sites/steveculp/2012/08/27/political-risk-cant-be-avoided-but-itcan-be-managed/>, Erişim Tarihi 27.03.2014. Gökhan BİLGE, "Bankalar Açısından Risk Yönetiminin Önemi ve Basel-II Sürecinin Risk Yönetimi Üzerindeki Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2011, Isparta, s. 17.

⁸ Levent NART, "Politik Risk Sigortası", Türkiye Mütteahhitler Birliği 30. Olağan Genel Kurulu, Koza Yayın Dağıtım, Kasım 2011, Ankara, s. 56.

• **Savaş:** Ülkeler, bloklar ya da bir ülke içerisindeki büyük gruplar arasında gerçekleşen topyekûn silahlı mücadele ya da karşı tarafı yıldırmak, maddi ve manevi zarar vermek için gerçekleştirilen silahsız faaliyetler⁹ olarak tanımlanmaktadır.

Risk kavramının daha iyi anlaşılması bakımından, riske neden olan bileşenlerin çoklu gösterimi Tablo 1’ de yer almaktadır.

Tablo-1: Riske neden olan bileşenler

Riski oluşturan politik güç bileşenleri	Ev sahibi ülkelerdeki politik risk bileşenleri
İdeolojik güçler	Uygulanan yönetim şekli
Milliyetçilik eğilimleri	Sosyal huzursuzluk ve karışıklık
Devlet eliyle işletmecilik eğilimleri	Silahlı mücadeleler, yerel ayaklanmalar ve isyanlar
Devlet etkisi ve kontrolü	Uluslararası ittifaklar
Devletin ya da hükümetin istikrarlılığı	Hükümetlerin politik gücü
Tarihe dayanan politik çatışma ve düşmanlıklar	Muhalefet gruplarının politik gücü
Uluslararası örgütlerin etkisi	Hükümet kararlarının etkileri ve sonuçları
Ülkelerin savunma politikaları	Milliyetçilik
Ülkelerin dış politikaları	Yabancı yatırımlara olumsuz tepkiler
Çokuluslu girişimler ve siyaset	
Siyasal olumsuzluklar	
Terörizm	

Kaynak: Nart, 2011: 56-57.

3.3.Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Risk

Doğrudan yabancı yatırımların akışını etkileyen faktörlerin belirlenmesi, ekonomik ve politik faktörler olmak üzere iki ana kategori üzerinden yürütülmektedir.¹⁰ Ekonomik ve politik istikrarsızlık arttıkça, yatırım riski de artmakta ve yatırım girişlerinde azalma meydana gelmektedir.¹¹ Son yıllarda DYY’nin belirleyicileri üzerindeki çalışmalar, politik ve uluslararası finans literatürünün ilgi odağına taşınmıştır.¹² Özellikle dış yatırımların önemini fark eden ekonomiler, 1990’lardan beri hızla yatırımlarını çok

⁹ MIGA, “World Investment and Political Risk 2013”, Document: Antoine A. Jaoude, MIGA/World Bank Group, 2014 (<http://www.miga.org/documents/WIPR13.pdf>).

¹⁰ Guy LEOPOLD; KamgaWAFO, “Political Risk and Foreign Direct Investment”, Faculty of Economics and Statistics University of Konstanz, 1998, p. 37.

¹¹ Matthias BUSSE; Carsten HEFEKER, “Political Risk, Institutions and Foreign Direct Investment”, Hamburg Institute of International Economics, HamburgischesWelt-Wirtschafts-Archiv (HWWA) Discussion Paper 315, 2005 April, ISSN 1616-4814, p. 24.

¹²LEOPOLD, WAFO, a.g.m., s. 37.

büyük rakamlara ulaştırmışlardır.¹³ Çeşitli çalışmalar, dünya yatırım profilinin şekillenmesinde, politik riskin belirleyici unsur olduğunu göstermektedir. Gerçekleştirilen çalışma sonuçları, doğrudan yabancı yatırımın en belirleyici ilk üç sırasını; ekonomik, finansal ve politik risk unsurlarının oluşturduğunu göstermektedir.¹⁴ Aizenman tarafından gerçekleştirilen bir başka araştırma sonucuna göre de, yatırım riski ile ilişkili olan bir diğer politik risk bileşeni olan istikrarsızlık derecesinin, gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle Ortadoğu ülkelerinde yabancı yatırımın kritik bir belirleyicisi¹⁵ olduğu belirtilmektedir.

Gelişmekte olan ekonomilerde DYY için en önemli kısıtlamalar sıralamasında politik risk 3. sırada yer alırken, 2014'te yapılan araştırmada 2. sırada yer almıştır.¹⁶ Ayrıca, 74 ülkede 3951 firmanın katılımıyla gerçekleştirilen anket çalışmasında, yolsuzluk ve yargı öngörülemezliği ikinci ve üçüncü en ciddi engel ve kısıtlama olarak görülmüştür.¹⁷

İstikrar, hukuk-düzen, demokrasi ve bürokrasinin kalitesi, yatırım girişleri üzerinde olumlu bir etki yaratırken, politik riskin varlık derecesi, firmaların yatırım kararlarını olumlu veya olumsuz olarak etkilemektedir.

Bu bağlamda Pennsylvania State Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen çalışmaya göre; yatırımların çokça yapıldığı gelişmekte olan pazarlar açısından, doğrudan yabancı yatırıma olan bağımlılıkları nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerde terörün ekonomik etkilerinin çok daha fazla görüldüğü belirtilmiştir.¹⁸

Gerçekleştirilen bir başka çalışmada yer alan ve 20 yıllık bir süreyi kapsayan cross-country analizinde; iç ve dış çatışmalar, etnik gerginlikler ve demokratik hesap verebilirlik gibi risk unsurları, DYY'de belirleyici faktörler olarak ortaya çıkmışlardır. Özellikle; etnik fraksiyonlar arasındaki çatışmaların derecesi önemli ölçüde DYY üzerinde anlamlı bulunmuştur.¹⁹ Özellikle yatırımları baltalayan etmenlerden biri olan terör, günümüzde, politik risk etmenleri arasında giderek yükselen bir paya sahip olmaya başlamıştır. Gelişmekte olan beş ülkede yapılan terör saldırıları oranları, 2011 yılı itibarıyla dünya çapındaki terörist saldırıların % 70'ini oluşturmaktadır. Bu beş ülkenin maruz kaldığı terörist saldırı ise şöyledir:

- Irak; % 25.78
- Pakistan; % 19.96
- Hindistan; % 12.67
- Afganistan; % 8.35

¹³ Nabamita DUTTA; Sanjukta ROY, "Foreign Direct Investment, Financial Development And Political Risks", West Virginia University, Munich PersonalRePEc Archive (MPRA) paper No. 10186, Posted 27, 2008 August, p. 34.

¹⁴ Kitty K. CHAN; EdwardR. GEMAYEL, "Risk Instability and the Pattern of Foreign Direct Investment in the Middle East and North Africa Region", *International Monetary Fund-IMF Working Paper*, Authorized for distribution by Adam Bennet, 2004 August, p. 19.

¹⁵ Aizenman'dan aktaran, Chan ve Gemayel, a.g.m., 2004.

¹⁶ MIGA, a.g.e., ss. 20-21.

¹⁷ HENISZ-ZELNER, a.g.m., 2003.

¹⁸ Akgün İnönü ALP, "Terörün Ekonomik Etkileri", *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 2013, 4 (1), s. 10.

¹⁹ BUSSE-HEFEKER, a.g.m., 2005.

- Rusya; % 3.71.²⁰

Risk ve bileşenleri her an ve her türlü şekilde bir yansıma gerçekleştirerek dengelerin değişmesine neden olmaktadır. Bu değişim faktörünün can alıcı noktasını ise terörizm oluşturmaktadır. Terörizmdeki hedef değişkenliği, terörizmi en tehlikeli tehdit unsuru olarak global düzeyde daha çok hissedilir ve öngörülemez hale getirmiştir. Bu nedenle tehdit algılaması ve yarattığı yatırım tehdidi ve can kaybı sıralamasında dış çevreyi oluşturan risklerin başında terörün yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Günümüz dünyasına istikrarsızlık ve terör dalgası olarak yayılan “(...) gelişmeler Orta Doğu’da birbirine bağlı ve süratle değişim gösteren zincirleme tepkiler, birbirinden ayrılmayan sorunlar, bölgenin ve dünyanın barış ve istikrarını ciddi şekilde etkilemektedir”.²¹

4. TERÖRİZMDE FRANCHISING

İmtiyaz verme anlamına gelen franchising; birbirinden bağımsız iki taraf arasında oluşan isim hakkı sözleşmesidir. Farklı pazarlarda isim hakkı kullanımının belirli şartlara bağlı olduğu ve işin, yönetim-organizasyon benzeşimi ile desteklendiği şube/bayilik açma yetkisinin aktarımıdır. Uzun vadeli ve sürekli iş ilişkisine dayalı olan bu yapı, sistem ve marka kullanılması sayesinde imtiyaz sahibinin kurumsal kimliğinden, bilinirliğinden faydalanarak bir çok iş kolunda uygulanmaktadır. Ancak bu franchising uygulamalarının son yıllarda terör örgütleri tarafından da kullanıldığı ve hâlihazırda istikrar bozukluğu yaşanan bölgelerde ve özellikle bazı Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde politik şiddet yanlılarının franchise sistemini kullanarak kendilerine bir pazar oluşturdukları gözlemlenmektedir. Terör örgütlerinin franchise sayesinde oluşturduğu bu bağlantı, faaliyet alanlarının genişlemesine ve etkilerinin daha hissedilebilir olmasına neden olmuştur. Buna en uygun örneği oluşturan ve âdemi merkezîyet esasından da faydalanan terör örgütü, Afrika ve Ortadoğu’da franchisingler açan El-Kaide’dir. İlk çokuluslu terör örgütü olma özelliği taşıyan²² El-Kaide’nin, bazı Afrika ve Ortadoğu ülkelerindeki başlıca franchisinglerini şöyle sıralamak mümkündür:

4.1. El-Kaide (Prime): Afganistan-Pakistan

Örgütün tarihi, Sovyetlerin 1979’da Afganistan’ı işgal etmesi ile başlayıp, buna karşı koymak için 1980’de gönüllü Müslüman Tugaylarının oluşturulmasına kadar uzanmaktadır. Geleneksel terör örgütlerinden farklı olan El-Kaide, herhangi bir devletin finanse ettiği bir sponsora bağlı değildir.²³ El-Kaide hareketi Selefî-Vahhabi ideolojisine dayanır. Kendi dışındakileri kabul etmeyen harici bir harekettir.²⁴

²⁰ START, “New data reveals al-Qaida-linked groups among most active terrorist groups in the world”, Maryland University, 2012 October 16.

²¹ Hasret ÇOMAK, “Önsöz”, Uluslararası Orta Doğu Kongresi 1-2 Kasım, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, Bildiri Kitabı, Cilt II, Ağustos 2012, s. 495.

²² Beyhan GÜRBÜZ, “Dini Motifli ve Uluslararası Bir Terör Örgütü Olarak El-Kaide”, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, 2008, Ankara, s. 144.

²³Laura HAYES vd, “Al-Qaeda-Osama bin Laden’s Network of Terror”, (<http://www.infoplease.com/spot/al-qaeda-terrorism.html>), 2014.

²⁴ İlyas AVCI, “El Kaide Tehdidi ile Mücadele”, *Polis Bilimleri Dergisi*, 2009, 11 (3), s. 98.

Başlıca iki amacı olduğu belirtilen bu terör örgütünün birinci amacı; İsrail dâhil Orta Doğu'yu "istekleri doğrultusunda şekillendirdiklerini iddia ettikleri başta ABD ve Batılı güçleri Müslüman topraklarından çıkarmak" ve ikinci amaç olarak; "bu ülkelerle işbirliği içinde olan ve İslami olmadıklarına inandıkları rejimleri ortadan kaldırmaktır".²⁵ Tüm Müslümanları birleştirecek ve gerekirse zorla ilk Halife kuralına bağlı kalarak bir İslam devleti kurmak istemektedir.²⁶

Burke ve Whelan gibi birçok uzman El-Kaide yapılanmasının; çekirdek yapı, uluslararası düzeyde El-Kaide amaçlarını benimseyen yerel militan gruplar ve yalnızca ideolojiye bağlanan ancak eylem yapmayan kişiler olmak üzere üç farklı unsurdan oluştuğunu belirtmektedir.²⁷ Tek bir merkezi olmayan bu örgüt²⁸, birleşik ve bütünlüklü bir yapılanmaya sahip değildir, merkezden bağımsız yerel dinamikler üzerine kuruludur.²⁹

4.2. İslami Mağrip El-Kaide (İMEK-AQIM): Kuzey Afrika

Sahra ve Sahel'de faaliyet gösteren Selefi-cihadı militan gruptur. Afgan işgalinde Sovyetlere karşı eğitilen "Afgan Araçları" olarak bilinen Kuzey Afrikalı gönüllülerin bir bölümünün, sonraki yıllarda bölgeye dönerek bir takım İslamcı hareketleri radikalleştirdikleri ve lider konumunda hareket ettikleri söylenmektedir. Grup özellikle, 1990'larda Cezayir'in iç savaşında kök salmış ve son on yılda bölgesel ihtirasları olan bir El-Kaide kuruluşu haline gelmiştir. Farklı ve çoğu zaman bağımsız hücreler halinde şekillenen tugaylara bölünen grup, Ocak 2007'de adını resmen İslami Mağrip El Kaide Örgütü (AQIM) olarak değiştirmiştir.³⁰

4.3. El Şebab: Somali

Örgüt, Somali'ye giren Etiyopya güçlerine karşı, hükümete destek olmak için 2006 yılında bir gençlik kolu olarak kurulmuştur.³¹ İç savaştan beslenen ve zamanla güç kazanan grup, söylemlerini de değiştirerek, İslamcı militan ihraç etme eğilimi ve küresel tutkuları olan bir grup olma yolunda ilerlemiş³² ve 2012 Şubat'ında El-Kaide'ye katıldığını açıklamıştır.³³

²⁵ UTSAM, "Dünya'daki Terör Örgütleri-Seri-1", Utsam Raporlar Serisi: 25 Ocak 2013, s. 42.

²⁶ HAYES vd, 2014.

²⁷ Burke ve Whelan, aktaran: Avci, a.g.m., s. 97.

²⁸ Jayshree BAJORIA, Greg BRUNO, "Al Qaeda (a.k.a. al - Qaida, al - Qa' ida)", 6 June 2012, (<http://www.cfr.org/terrorist-organizations-and-networks/al-qaeda-k-al-qaida-al-qaida/p9126>).

²⁹ GÜRBÜZ, a.g.t., s. 144.

³⁰ Michel CHOSSODOVSKY, "İslami Mağrip El Kaide'si: Kim Kimdir? Militanların Arkasında Kim Var?", 2013, (<http://medyasafak.com/kose-yazisi/39/michel-chossodovsky/islami-magrip-el-kaid-e-si--kim-kimdir-militanlarin-arkasinda-kim-var>).

³¹ BBCTÜRKÇE, "Kenya'daki saldırının sorumlusu Eş-Şebab kimdir ?", 24 Eylül 2013 (http://www.bbcouk/turkce/haberler/2013/09/130924_essebabshml).

³² Cody CURRAN, "Global Ambitions: An Analysis of al Shabaab's Evolving Rhetoric", AEI Critical Threats Project, 2011, February 17.

³³ Adam KAHAN, "Al Shabaab's Rise in the Al Qaeda Network", AEI Critical Threats Project, 2011 August 9.

4.4. Arap Yarımadası El Kaide (AQAP): Yemen

El-Kaide için, Yemen; aşiret toplulukları, güvenlik koşulları, özellikle de sosyal ilişkiler ve kültürel normların doğası itibarıyla bir sığınak ve militanları mıknaş gibi çeken bir yer olmuştur.³⁴ Ortadoğu' da kendine rahat bir yer edinen El-Kaide, yayılcı politikasını buradan sürdürmüştür. 2009 yılında El-Kaide'nin, Yemen ve Suudi şubelerinin birleşmesi ile oluşmuştur.³⁵

4.5. Irak El Kaide (AQI): Irak-Suriye

Levant bölgesindeki bu terör örgütü; 2004'te "Irak El Kaidesi Tevhid ve Cihad Cemaati" adıyla kurulan ve sonradan adını değiştiren Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD) olarak bildiğimiz radikal gruptur.³⁶ Çeşitli ad ve kısaltmalar (ISIL-ISIS) ile anılan bu örgüt, Irak ve özellikle Suriye' de yaşanan iç savaştan³⁷ ve bir ölçüde tükenmiş güvenlik durumundan yararlanmışır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika genelinde demokrasi talebi ile yaşanan halk ayaklanmasının bir parçası olmayan El-Kaide Levant şubesi, sürece sonradan dâhil olmuştur. Politik şiddet yanlılarının bölgedeki politik riski bir fırsat olarak addettiği³⁸ ve Orta Doğu'nun kalbinde Arap kadrolu teröristler³⁹ türemesine neden olduğu görülmektedir.

Bu şubeler veya yeni tabiriyle franchise olarak belirlenen aynı örgütün yerel kolları arasındaki ortak yönler; icra ettikleri faaliyet, hedef, yapılanma ve ideoloji bağlamındaki benzeşmelerde düğümlenmektedir.

Bu bakış açısı ile ele alındığında salt yerel bir terör tehdidinden ziyade istediği zaman ve istediği yerde, açtığı yerel organizasyonlarla ve merkezinden aldığı destekle yerel ihtiyaçlarla faaliyet gösteren küresel bir tehditle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz.

5.AFRİKA İLE ORTA DOĞU' DAKİ TERÖRİZM FRANCHISING VE YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ortadoğu'nun ve bazı Afrika ülkelerinin zengin petrol yatakları bölge halkının letal (öldürücü) yaşam kaynağı haline gelmiştir. Özellikle, 20. yy. da artan petrol üretimi, bu bölgelerin önemini daha da artırmıştır. "Bu ham maddenin zenginliğinden dolayı bölge, büyük devletlerin rekabet sahasına dönüşmüştür".⁴⁰ Terör örgütleri de bu rekabette etkin rol oynamaktadır. Günümüz konjonktüründe etik dışı rekabet söz konusu olmakta ve mevcut yatırımlar ile olası yatırımların önü kesilmektedir. Ülkeler için yadsınamayacak önemde olan uluslararası yatırımların ekonomik hayatın

³⁴ Benjamin FORSTER, "The Global Expansion of the Al Qaeda Franchise", CMC Senior Thesis, Claremont Mc Kenna College, 2011, p. 114.

³⁵ Bruce RIEDEL, a.g.m., 2011.

³⁶ ANADOLU AJANSI, "İŞİD' in 'yabancı uyruklu' militanları", 2014, (<http://www.aa.com.tr/tr/haberler/351475--isidin-quot-yabanci-uyruklu-quot-militanlari>).

³⁷ Zachary LAUB; Jonathan MASTERS, "Islamic State in Iraq and Greater Syria", *Council on Foreign Relations - Backgrounders*, 2014, January 12, (<http://www.cfr.org/iraq/islamic-state-iraq-greater-syria/p14811>).

³⁸ U.S. DEPARTMENT OF STATE, *Diplomacy in Action*, 2013. "Chapter 2. Country Reports: Middle East and North Africa Overview", Office of the Coordinator for Counter terrorism, 2013.

³⁹ J. Michael TOTTEEN, "Al Qaeda's Defeat in Iraq", 2008, September 19, (<http://www.michaeltotten.com/archives/2008/09/al-qaeda-defeat.php>).

⁴⁰ İPEK YOLU KALKINMA AJANSI, "Orta Doğu Durum Raporu", Ocak 2011, (<http://www.ika.org.tr/upload/yayinlar/TC-IpekYolu-Kalkinma-Ajansi-Orta-Dogu-Durum-Raporu-587244.pdf>), s. 134.

pekiştiricisi olduğu yok sayılmakta ve bölge, terör örgütleri tarafından tecrit edilmeye çalışılmaktadır.

Bölgedeki mevcut politik belirsizliğe eklenen güvenlik sorunları, ülkelerde yatırımcı ve tüketicilerin güveninin azalmasına yol açarak, bu ülkelere doğrudan yabancı sermaye girişlerinin azalmasına ve finansman imkânlarını sınırlandıran bir duruma gelmiştir.⁴¹ Tablo 1' de yer alan; El-Kaide'nin şubeler açarak varlığını en çok hissettirdiği ülkelerin son 10 yıllık yatırım oranlarına baktığımızda, Arap Baharı ile yatırımlarda başlayan kırılmaları ve devam eden terör eylemlerinin neden olduğu ciddi yatırım düşüşlerini görebilmekteyiz.

	Afganistan	Pakistan	Cezayir	Somali	Yemen	Irak	Suriye
2004	186.9	1 118.0	882.0	- 4.8	143.6	300.0	320.0
2005	271.0	2 201.0	1 145.0	24.0	-302.1	515.3	500.0
2006	238.0	4 273.0	1 887.6	96.0	1 121.0	383.0	659.0
2007	188.7	5 590.0	1 742.9	141.0	917.3	971.8	1 242.0
2008	94.4	5 438.0	2 632.1	87.0	1 554.6	1 855.7	1 465.6
2009	75.7	2 338.0	2 746.4	108.0	129.2	1 598.3	2 569.5
2010	211.3	2 022.0	2 301.0	112.0	188.6	1 396.2	1 465.6
2011	83.4	1 326.0	2 581.0	102.0	-518.4	2 082.3	804.2
2012	93.8	859.0	1 499.0	107.3	-531.0	2 376.3	-
2013	69.3	1 307.0	1 691.0	107.1	-133.6	2 852.0	-

Kaynak: unctad.org- World Investment Report 2014.

Dünyanın en eski askeri ve ticaret yollarından biri üzerinde bulunan Afganistan; istikrarsızlık, yolsuzluk, vergi toplama kontrolsüzlük ve usulsüzlüğün yaygın olması, yetersiz altyapı ve çeşitli terör olayları nedeniyle yabancı yatırımların yapılmasına yeterince zemin hazırlayamamıştır.⁴² Özellikle, Afganistan'daki yatırımların yükselişe geçerken, 2007-2008 yıllarında bir düşüş yaşamasına ülke sahnesinde yer alan Taliban

⁴¹ Rüstem YANAR, "Arap Baharı Sonrası Orta Doğu' da Ekonomi", *Ortadoğu Analiz*, Akademik Dergi 6 (62), 2014 Mayıs-Haziran, ss. 46-49.

⁴² İhsan BAL vd, "Afganistan'ın Geleceği Var mı?", *Analist*, USAK Yayını, Temmuz 2012.

militanlarının “meydana gelen rekor sayıda şiddet olayı”nda başı çekmesi neden olmuştur.⁴³ Ancak tablo 2’ de görüldüğü üzere yatırımlardaki en büyük kırılma şiddetin devam ettiği El-Kaide’nin en aktif olduğu 2013 yılındadır.

Pakistan’daki ilk kırılma ise; 2009 yılında Taliban ve El-Kaide terör örgütlerinin gerçekleştirdiği şiddetli saldırılar ile başlamıştır. Bu tarihten itibaren yabancı yatırımların giderek düştüğü ve 2012 yılında 859.0 milyon dolar olan yabancı yatırımların bölgede halen aktif olan terörizme rağmen, 2013 yılında 1307.0 milyon dolara yükselmesinin muhtemel nedeni Pakistan Hükümeti’nin yatırım teşviki sağlamasıdır. Belirlenen bölgelerde, sermaye malı ithalinde gümrük vergisinden muaf olma (bir defaya mahsus) ve ilk 10 yıl vergilerden muafiyet⁴⁴ sağlanması yabancı yatırımları bir nebze artırmıştır.

Cezayir’de 2008-2009 yıllarında durağan seyreden yabancı yatırımlardaki kırılmalar, El-Kaide’nin şubesi olan İslami Mağrip El-Kaide’nin etkin rol oynadığı 2012 yılında yaşanmıştır. Arap Baharı’nın Tunus’tan sonra 2. uğrak yeri olan Cezayir genç nüfusa sahip olan ve işsizliğin yoğun olarak yaşandığı bir bölgedir.

Tabloda yer alan ülkeler arasında en az yatırım yapılan ülke olan Somali, geçmişten bugüne değin istikrar ortamını elde edememiştir. El-Kaide kolu olan El Şebab ülkenin güney bölgelerini halen kontrol etmektedir.

Yemen’e yapılan yatırımlar 2006-2008 yıllarında bir ivme kazanmışsa da, 2010 yılından sonra yüksek oranda bir gerileme yaşamıştır. Tablo 2’ de yer alan son 3 yıllık verilere göre yabancı yatırımlar, bölgede yaşanan terör sebebiyle ciddi oranda olumsuz etkilenmiştir.

Irak’ta yapılan yatırımların oranı ise 2007 yılından itibaren giderek artmıştır. El-Kaide’nin tüm ülke de aktif rol oynamaması yatırım girişlerinin sekteye uğramasını engellemiştir. Ancak, özellikle IŞİD’in aktif rol oynadığı Irak-Suriye sınır bölgesindeki kargaşa, Saddam Hüseyin’den sonra yeni bir ekonomik yapılanma içine giren Irak pazarına girmek isteyen birçok yatırımcı olduğu düşünülürse, yatırım oranının çok yüksek olmadığını söylemek mümkün olabilir. Suriye’nin şu an ki mevcut durumu ve ülkenin bir kısmının IŞİD’in kontrolü altında oluşu, bölgeye yapılan yatırımları azaltmak bir yana, tamamıyla ortadan kaldırmıştır. Terör eylemlerinin etki altına aldıkları bölgelerdeki ekonomileri, direk olarak etkilediklerini söylemek mümkündür.

6. SONUÇ

Ülkeler için “can simidi” vazifesi üstlenen DYY girişleri⁴⁵ ülke ekonomisine; teknoloji, sermaye birikimi, büyüme, vergi gelirleri, ülke içi rekabet, istihdam, ihracat ve finansman gibi alanlarda nicel ve nitel gelişmelere neden olmakta⁴⁶, ayrıca insana ve fiziksel sermayeye yatırım yapılmasının önünü açmaktadır.⁴⁷

⁴³ <http://www.hurriyet.com.tr/sondakika/7948245.asp>, “2007’de Afganistan ‘da 110 Amerikan askeri öldü”, 2007.

⁴⁴ T.C. İslamabat Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, “Pakistan’da Yatırım Teşviki”, 2012.

⁴⁵ Mustafa AKBULUT, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Büyüme ve İstihdam İlişkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, 2009, Karaman.

⁴⁶ Ayfer GEDİKLİ, “Çok Uluslu Şirketler Ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2011, 6 (1) , ss. 96-146.

⁴⁷ AKBULUT, a.g.t., 2009.

Bütüncül anlamda DYY ve Terörizm arasındaki ilişki incelendiğinde ise karşımıza, gelişen ve nitelik değiştirerek franchise ile yeni bir boyut kazanan küresel/bölgesel terör olgusu çıkmaktadır. Bu noktada özellikle Ortadoğu’da, politik risk endişelerinden ikinci sırayı yeni boyutuyla terörizmin oluşturduğunun ortaya konması, yatırımcıların endişelerinin algılanması açısından önemlidir.⁴⁸

Ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda yaşanan ilerleme sürecini de içine alan bir olgu⁴⁹ olarak değerlendirilen doğrudan yatırım, istikrarsızlıktan nemalanan bir takım radikal örgütlerin dünyanın dört bir yanına yaydıkları terör tehdidi nedeniyle baltalanmaktadır.

Günümüzün yurtdışı yatırım alanının lokomotif sektörlerini oluşturan; finans, ticaret ve doğal kaynaklar⁵⁰ olmasına rağmen; petrol ihraç eden ülkelerde, dünya ekonomisindeki talep azalışı⁵¹ yalnızca bölgenin değil, dünyanın ekonomik büyüme hızının da düşmesine neden olmuştur.

Ortadoğu’ya yapılan yatırım girişleri bölge ekonomisine bir ivme kazandırmışsa da, bölge genelindeki toparlanma sürecini daha kısa sürede gerçekleştirme olasılığı terör örgütleri tarafından sekteye uğratılmıştır. Özellikle çeşitli yerlerde şubeler açan ve kendini meşrulaştırmaya çalışan El-Kaide terör örgütü, Arap Baharı’ndan ve ardından gelişen olaylardan beslenerek bir uyanışa geçmiş ve ardışık suç faaliyetlerine hız kesmeden devam etmektedir.

İdeolojik olarak birbirine kenetlenmiş binlerce El-Kaide teröristinin geliştirmiş oldukları franchise şebekesinin yaratmış olduğu küresel ve bölgesel politik risk etkisi, stratejik yönetim bağlamında, politik risk değerlendirmesinin yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Franchise yaklaşımı, DYY kapsamında “Dış Çevre Analizi” yapılırken aşağıda sıralanan faktörlerin göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir.

- Terörizm, yerel anlamda ve salt görüldüğü ülke ile değerlendirilmeyecek ölçüde geniş bir alanı etkileme kabiliyeti olan sosyo-politik bir risk değerlendirmesi çevresinde ele alınmalıdır.

- Risk değerlendirmelerinin tamamı terörizm ölçeğinde, yerelden franchise veren etki odağının merkezine doğru lojistik, istihbari ve eylem kabiliyeti açısından bir bütünlük içinde bölgesel bir ekonomik-politik bir bakış açısıyla yapılmalıdır.

- Terörizm franchise’ın küresel bir etki olduğu, ancak bölgesel etkiler doğurduğu, bunun da yerel sonuçlarla terör etkisi oluşturduğu göz önünde bulundurularak politik risk değerlendirmelerinde terörist faaliyetlerin merkezini oluşturan kaynaktaki gelişmeler ve yerelle arasındaki organik bağlantılar (siyasi, ekonomik vb.) belirlenmelidir.

- Belirlenen bu ihtimaller zinciri yerce ve zamanca olabirlikler açısından en kısa, kısa ve orta vadedeki sonuçları itibarıyla kıymetlendirilmelidir.

- Tüm bu faktörler ışığında terörizmin yaratacağı çarpan etkisi her bir politik risk bileşeni ile birlikte mütalaa edilerek sonuçları yatırımcılara sunulmalıdır.

⁴⁸ MIGA, a.g.e., 2014.

⁴⁹ GEDİKLİ, a.g.m., 2011.

⁵⁰ DEİK, “Dünya’da ve Türkiye’de Yurtdışı Doğrudan Yatırımlar”, Deik- Strateji ve İş Geliştirme Müşavirliği, 2013 Ağustos, İstanbul, s. 32.

⁵¹ YANAR, a.g.m., 2014.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, Mustafa**, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Büyüme ve İstihdam İlişkisi”, *Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı*, 2009, Karaman.
- ALP, Akgün, İnönü**, “Terörün Ekonomik Etkileri”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 4 (1), 2013, s.1-19.
- ANADOLU AJANSI**, “İŞİD’ in ‘yabancı uyruklu’ militanları” 2014, <http://www.aa.com.tr/tr/haberler/351475--isidin-quot-yabanci-uyruklu-quot-militanlari>, erişim tarihi 03.07.2014.
- AVCI, İlyas**, “El Kaide Tehdidi ile Mücadele”, *Polis Bilimleri Dergisi*, 11 (3) 2009, s. 95-117.
- AYDIN, Kenan**, “Uluslararası Pazarlama Açısından Politik Risk ve Yönetimi” Ankara Sanayi Odası Yayın Organı, Mayıs / Haziran 2013, s. 24-39.
- BAJORIA, Jayshree; BRUNO, Greg**, “al Qaeda (a.k.a. al - Qaida, al – Qa’ ida)”, 6 June 2012, <http://www.cfr.org/terrorist-organizations-and-networks/al-qaeda-k-al-qaida-al-qaida/p9126>, erişim tarihi 25.06.2014.
- BAL, İhsan; YEGİN, Mehmet; MUTLU, Gülay; TÜRK, Kübra; SAKAOĞLU, Tunç**, “Afganistan’ ın Geleceği Var mı?”, *Analist Dijital Sayı, USAK Yayını*, Temmuz 2012 (<http://www.usakanalist.com/detail.php?id=124> erişim tarihi 14.08.2014).
- BBC TÜRKÇE**, “Kenya'daki saldırının sorumlusu Eş-Şebab kimdir?”, 24 Eylül 2013, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/09/130924_essebab.shtml, erişim tarihi 24.06.2014.
- BİLGE, Gökhan**, “Bankalar Açısından Risk Yönetiminin Önemi ve Basel-II Sürecinin Risk Yönetimi Üzerindeki Etkileri”, *Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı*, 2011, Isparta.
- BUSSE, Matthias; HEFEKER, Carsten**, “Political Risk, Institutions and Foreign Direct Investment”, *Hamburg Institute of International Economics, Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv (HWWA) discussion paper 315*, April 2005, ISSN 1616-4814, p. 24.
- CHAN, Kitty, K.; GEMAYEL, Edward, R.**, “Risk Instability and the Pattern of Foreign Direct Investment in the Middle East and North Africa Region”, *International Monetary Fund-IMF Working Paper, Authorized for distribution by Adam Bennet*, August 2004, p. 19.
- CHOSSUDOVSKY, Michel**, “İslami Mağrip El Kaide’si: Kim Kimdir? Militanların Arkasında Kim Var?”, 2013, <http://medyasafak.com/kose-yazisi/39/michel-chossudovsky/islami-magrip-el-kaide-si--kim-kimdir-militanlarin-arkasinda-kim-var>, erişim tarihi 06.07.2014.
- CULP, Steve**, “Political Risk Can't Be Avoided, But It Can Be Managed”, 2012, <http://www.forbes.com/sites/steveculp/2012/08/27/political-risk-cant-be-avoided-but-it-can-be-managed/>, erişim tarihi 27.03.2014.
- CURRAN, Cody**, “Global Ambitions: An Analysis of al Shabaab's Evolving Rhetoric”, *AEI Critical Threats Project*, 17 February 2011 (<http://www.criticalthreats.org/somalia/global-ambitions-analysis-al-shabaabs-evolving-rhetoric-february-17-2011>, erişim tarihi 07.07.2014).

- ÇOMAK, Hasret**, “Önsöz”, Uluslararası Orta Doğu Kongresi 1-2 Kasım, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, Bildiri Kitabı Cilt II, Ağustos 2012, s. 495.
- DEİK(Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu)**, “Dünya’da ve Türkiye’de Yurtdışı Doğrudan Yatırımlar”, Deik- Strateji ve İş Geliştirme Müşavirliği, Ağustos 2013, İstanbul, s. 60.
- DUTTA, Nabamita; ROY, Sanjukta**, “Foreign Direct Investment, Financial Development and Political Risks”, West Virginia University, Munich Personal RePEc Archive (MPRA) paper No. 10186, posted 27, August 2008, p. 32.
- FORSTER, Benjamin, S.**, “The Global Expansion of the Al Qaeda Franchise”, CMC Senior Theses, Claremont McKenna College, 2011, p. 114 (http://scholarship.claremont.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1125&context=cmc_theses, erişim tarihi 07.07.2014).
- GEDİKLİ, Ayfer**, “Çok Uluslu Şirketler Ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6(1) , 2011, s. 96-146.
- GÜRBÜZ, Beyhan**, “Dini Motifli ve Uluslararası Bir Terör Örgütü Olarak El-Kaide”, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2008, Ankara.
- HAYES, Laura; BRUNNER, Borgna; ROWEN, Beth**, “Al-Qaeda-Osama bin Laden's Network of Terror”, 2014, (<http://www.infoplease.com/spot/al-qaeda-terrorism.html>, erişim tarihi 25.06.2014).
- HENİSZ, Witold, J.; ZELNER, Bennet, A.**, “The Strategic Organization Of Political Risks And Opportunities” Strategic Organization, 1(4), 2003, p. 451-460.
- <http://www.hurriyet.com.tr/sondakika/7948245.asp>, 2007. “2007'de Afganistan'da 110 Amerikan askeri öldü”, erişim tarihi 09.07.2014.
- İPEKYOLU KALKINMA AJANSI**, “Orta Doğu Durum Raporu”, Ocak 2011, <http://www.ika.org.tr/upload/yayinlar/TC-Ipekyolu-Kalkinma-Ajansi-Orta-Dogu-Durum-Raporu-587244.pdf> erişim tarihi 09.07.2014,s.134.
- JASANOFF, Sheila**, “The Political Science of Risk Perception”, Reliability Engineering and System Safety 59, 1998, p. 91-99.
- KAHAN, Adam**, “Al Shabaab's Rise in the Al Qaeda Network”, AEI Critical Threats Project, 9 August 2011 (http://www.criticalthreats.org/somali_a/kahan-shabaab-rise-qaeda-network-august-9-2011, erişim tarihi 06.07.2014).
- LAUB, Zachary; MASTERS, Jonathan**, “Islamic State in Iraq and Greater Syria”, Council on Foreign Relations- Backgrounders, 12 January 2014 (<http://www.cfr.org/iraq/islamic-state-iraq-greater-syria/p14811>, erişim tarihi 24.06.2014).
- LEOPOLD, Guy; WAFO, Kamga**, “Political Risk and Foreign Direct Investment”, Faculty of Economics and Statistics University of Konstanz, 1998, p. 77.
- MIGA**, “World Investment and Political Risk 2013”, document : Antoine A. Jaoude, MIGA/World Bank Group, 2014 (<http://www.miga.org/documents/WIPR13.pdf>).
- NART, Levent**, “Politik Risk Sigortası”, Türkiye Mühendisler Birliği 30. Olağan Genel Kurulu, Koza Yayın Dağıtım, Kasım 2011, Ankara, s. 85.